

La descoberta d'una realitat a l'Aragó: Identitat i conflicte a la franja ribagorçana catalanoparlant a finals del segle xx

CARLOS BARRULL PERNA

Llicenciat en història

Tècnic d'arxius de la comarca de la Ribagorça

A RAMON TREMOSA I PALAU

(Areny de Noguera, 1938-Barcelona, 2002)

In memoriam

La present comunicació pretén mostrar i comprendre els diferents posicionaments politicoculturals i socials ocorreguts a la Franja Ribagorçana en els darrers decennis del segle xx, davant del descobriment exogen d'una realitat palpable: que es parli del més bell i pur catalanesc del món. Una comarca que avui encara "sorpren relativament" a molta gent pel fet que aquest territori, que fou un dels pioners en la reclamació i la instauració del català a les escoles de la Franja, és l'única comarca que manté la denominació monolingüe de la "Ribagorça", mentre d'altres es poden anomenar en les dues llengües: La Litera/La Llitera; Bajo Cinca/Baix Cinca, Matarraña/Matarranya o Caspe/Casp. Què és el que ha motivat aquesta única denominació? Aquesta és una pregunta a la que intentarem donar resposta al llarg d'aquestes pàgines en què oferirem les diferents reaccions de la població quan hom utilitza la pròpia llengua per a comunicar-se amb els éssers que l'envolten, en una comarca en la qual les diferents percepcions del territori varen originar no fa molt una crispació política a l'hora de realitzar el futur mapa comarcal.

Per a realitzar aquest estudi partim del fet que la delimitació de l'àrea d'influència lingüística del català a la Ribagorça arriba fins la vall de l'Isàvena, incloent-s'hi també les zones de la Noguera Ribagorçana i del riu Guart,

arribant fins a Torrelaribera i Lascuarre, i quedant llocs com Vall de Lierp, Jusseu i Aguinaliu amb un parlar de transició entre el català i l'aragonès. Tota una terra administrada des del segle XIV per Aragó, que al llarg del segle XX adopta diferents postures i posicionaments, depenent de les zones i del territori, vers un fet diferencial de caire lingüístic que, en determinades ocasions, utilitzen polítics i intel·lectuals d'una i altra banda.

1. "LA VERGONYA DE XARRAR"

En els primers anys del segle XX, la llengua catalana a la Ribagorça era la llengua popular. Malgrat això, aquesta no tenia tant de prestigi com el castellà, perquè era considerada com un parlar vulgar, inferior, que mostrava la rusticitat i la humilitat de qui s'expressava amb ella. La llengua de prestigi era la utilitzada tant per l'administració local i els seus treballadors com per notaris, farmacèutics, mestres o capellans. Fins i tot, a la Baixa Ribagorça Oriental, l'estratificació social feia que les classes poderoses dels anys 20 i 30 sols utilitzessin el castellà com a llengua de comunicació, i també era el vehicle utilitzat per a comunicar-se els humils amb els poderosos. D'aquesta manera, Joseph Saroïhandy en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, 1906) afirmava que a la zona de Graus la població té por d'expressar-se en públic amb la llengua local.

Aquesta situació es mantenia a finals dels anys seixanta, quan l'antropòleg Richad Barrett va fer l'estudi antropològic de Benavarri, on afirmava:

"Había también una diferencia relacionada con el uso del lenguaje. Los notables hablaban castellano, la lengua oficial del país y común a la clase culta española. Incluso aquellas familias burguesas que residían en Benabarre hablaban castellano. El resto de los habitantes hablaban ribagorzano, lengua característica de todos los pueblos de la zona colindante. Casi todos los benabarrenses podían también expresarse en castellano y ésta era la lengua que empleaban en su trato con los señoritos o con los forasteros. El ribagorzano se consideraba, incluso por aquellos que lo hablaban, como un dialecto campesino poco refinado. Por ello se consideraba por debajo de la dignidad de la burguesía".¹

1. BARRETT, Richard A.: *Benabarre, la modernización de un pueblo español*, Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Benabarre, Barcelona, 1984, p. 50. Recollit a ESPLUGA, Josep Lluís i CAPDEVILA, Arantxa: *Franja, frontera i llengua*, Pagès Editors, Lleida, 2000.

una utilització del llenguatge que enllaçaria perfectament amb el "complejo del señor", és a dir, l'adquisició d'uns hàbits quotidians "quasi-aristocràtics" de les èlits de Benavarri en la seva percepció del treball i del oci, per a poder equiparar-se, així, amb les èlits provincials i regionals.²

Entre els anys 1950 i 1970, el filòleg Günter Haensch trobava un fenomen similar a l'Alta Ribagorça i la Vall Mitjana de la Noguera Ribagorçana, on es refusava el terme "català" per a referir-se al parlar local.³

Mentre succeeix tot aquest procés el català no és reconegut per molts erudits locals i la població té el seu parlar local menyspreat, infravalorat, i se'l denomina de mil maneres localistes, com "xapurreat" —o "xampurrejat"—, o en alguns casos "benabarrense, fragatino, mequinensenc, etc.", que converteixen tota la Franja de Ponent en una mítica i inexistent Torre de Babel on cada poble té una llengua diferent a l'altre. Endemés, el català és una llengua per comunicar-se entre veïns i familiars que la parlen, sempre en cercles reduïts, però que no pot ésser emprada per a comunicar-se amb els notaris, capellans, secretaris i les elits locals que utilitzaven el castellà com a llengua de prestigi i de comunicació, mentre que parlar en català era considerat com un llenguatge vulgar, inferior i de poble. I des de començament de segle fins ara la situació ha millorat poc.

Tota aquesta nova descoberta era realitzada per gent que emigrava o que estava molt vinculada a la Franja, però els erudits locals encara continuaven parlant de "chapurreado", o les barrejes de lemosín, no reconeixent així un parlar que per molt que era propi no continuava estant ben vist. Tots aquests comportaments sociolingüístics són el fruit de l'evolució socioeconòmica de la Ribagorça al llarg del segle i l'evolució del tarannà dels ribagorçans en els darrers decennis. Per tot això, hem de tenir en compte diferents aspectes:

1. L'austeritat del treball. El ribagorçà era estalviador i treballador. La convivència amb un medi hostil com el pirinenc feia que per a equilibrar les deficitàries economies camperoles es veiessin forçats a emigrar temporalment cap a la Terra Plana o al sud de França, deixant durant

2. BARRETT, Richard A.: *Benabarre*, op. cit., pp. 51-55.

3. Un resum de les observacions fetes per en Günter Haensch a les valls ribagorçanes es troba a MARTÍN ZORRAQUINO, Mª Antonio et al.: *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, Universidad de Zaragoza, 1995, p. 30.

alguns mesos a l'any algunes cases tancades.⁴ En aquest sentit, en Ramon Tremosa afirmava que "*són una gent austera i treballadora que de les pedres n'ha tret literalment pans*".⁵ Aquesta precarietat i recerca de treball fora del territori contribuirà posteriorment, entre altres causes, al ràpid despoblament d'aquest territori vers les ciutats.

2. La dominació dels cacics. Les elits clientelars que originaren els diferents cacics creaven al seu voltant una societat dòcil, tal com s'observa en els diferents comicis celebrats al llarg de la Restauració,⁶ o en la deixadesa pel que fa a la conservació del patrimoni religiós. Tant aquest apartat com el primer ens ajuden a entendre com una societat eminentment religiosa reacciona escassament quan, amb el consentiment del clergue del lloc, s'enduen unes imatges que són de tota la comunitat i que connecten els habitants d'aquell llogaret amb la divinitat venerada. Si hi ha hagut poca preocupació per conservar i mantenir el patrimoni historicoartístic, ha sigut també perquè les necessitats materials eren unes altres; aquesta deixadesa augmenta amb un patrimoni que a simple vista passa desapercebut com és el lingüístic.

A més, des de 1938, la postguerra a la Ribagorça fou molt dura, fins que es varen acabar els darrers reductes republicans i, posteriorment, les escaramusses dels maquis que tingueren el seu punt àlgid entre setembre de 1944 i finals de 1945 amb l'ocupació de la Vall d'Aran i tot un seguit d'incursions que afectaren nombroses localitats ribagorçanes.⁷ En aquest període el català passà a ésser utilitzat en la clandestinitat de les llars mentre unes noves elits locals emergien després de les batudes de la guerra.

4. PEGUERA, Navidad: *Estudios sobre el Valle de Barrabés*, Temas Ribagorzanos, 6. Ed. Guayente, 1998, pp. 17-22.
5. TREMOSA I PALAU, Ramon: *La demografia i l'economia a la Clotada d'Areny (1900-1980) (Un model per a interpretar l'evolució del Prepirineu)*, Mancomunidad de la Ribagorza Oriental-Diputación Provincial de Huesca, Zaragoza, 1991, p. 17.
6. FRÍAS CORREDOR, Carmen y TRISÁN CASALS, Mirian: *El caciquismo altoaragonés durante la Restauración*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca, 1987.
7. SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran: *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*. Milenio, Lleida, 2001, pp. 173-174, 183-193, 293, 301, 302. ABAD BUIL, Irene y ANGULO MAIRAL, José Antonio: *La tormenta que pasa y se repliega. Los años de los maquis en el Pirineo aragonés-Sobrarbe*. Ed. Prames, Zaragoza, 2001, pp. 92.

3. L'arribada de la ENHER. Al llarg dels anys quaranta, i sobretot durant els cinquanta, arriben centenars de treballadors de la Empresa Nacional Hidroeléctrica Ribagorzana (ENHER), principalment andalusos i extremenys que es dediquen a construir els diferents embassaments de la conca de la Noguera Ribagorçana. Aquesta és una "època daurada" per al comerç ribagorçà que afavorirà que els ribagorçans coneguin una nova realitat econòmica, gràcies a la qual sense tant treball i estalvi podran viure millor. Al final, molts d'ells se n'aniran definitivament cap a les ciutats a cercar un millor nivell de vida, provocant en tot aquest territori una "autèntica hemorràgia demogràfica" i una ralentització dels diferents projectes i activitats econòmiques.

Aquesta darrera etapa ha afavorit la despoblació de molts llocs provocant la creació, a les dècades dels anys seixanta i setanta, de macromunicipis, enormes extensions de terreny administrades per una capçalera, fruit de les incorporacions d'altres termes municipals amb la finalitat de mantenir una gestió administrativa més eficaç. Altres conseqüències d'aquesta despoblació són l'escassa dinamització econòmica que provocà la paralització o ralentització de diferents projectes, i l'envelliment demogràfic que mermà tots els recursos, tant els humans com els econòmics.

La tornada de la democràcia esdevé un canvi de cara a les reivindicacions polítiques i culturals del territori que provoca un tímid reconeixement per part dels habitants de la seva realitat lingüística i cultural i afavoreix que les dues darreres dècades, sobretot els anys noranta, es caracteritzin sociolingüísticament pels següents trets:

1. La llengua pròpia sols s'utilitza entre familiars i amics d'un mateix poble, per molt que als pobles del costat les diferències lingüístiques siguin mínimes. És un comportament conservador, que propicia que la llengua que es parla en grans cercles sigui el castellà. I que afavoreix a una tendència cap a la castellanització de la pròpia llar.
2. L'anada de joves catalanoparlants a instituts del Pont de Suert (vall de la Noguera Ribagorçana) i Graus (vall d'Isàvena i Benavarri) provoca comportaments lingüístics a favor o en detriment del català i l'agudització dels posicionaments castellanitzants en detriment del català, tal com succeeix a Benavarri i els seus voltants i la vall d'Isàvena.

3. La incorporació de secretaris d'Ajuntament fills del territori o de territoris propers catalanoparlants al llarg de la dècada dels noranta, especialment, ha afavorit la incorporació oral del català a l'administració local de les conques d'Isàvena i de la Noguera Ribagorçana, malgrat que tots els escrits i la majoria de les escasses conferències encara siguin en castellà.
4. L'arribada d'estiuejants, molts d'ells fills d'emigrants, o la partida dels joves per a estudiar a Catalunya; juntament amb la introducció de mitjans de comunicació catalans, com la televisió o la ràdio, fa que en nombroses ocasions es relacioni el català amb el català de Barcelona o amb el català estàndar, en el millor dels casos; no comprenen, així, les diferents variants occidentals i, per tant, les menyspreen.⁸ Malgrat això, les relacions socioeconòmiques afavoreixen que des de la ratlla de Tolva-Viacamp i la vall del Noguera Ribagorçana el català encara estigui viu.

Fins en aquest punt hem esbossat l'evolució dels comportaments sociolingüístics que han adquirit els ribagorçans catalanoparlants al llarg del darrer segle. A partir d'ara analitzarem quins comportaments polítics, associatius i culturals s'han generat davant la descoberta que la parla local és la catalana.

2. ELS FRUITS DE LA DECLARACIÓ DE MEQUINENSA. 1984

Malgrat que en Josep Lluís Espluga i l'Arantxa Capdevila constaten la importància del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986) per al descobriment intern de la Franja, aquest ja s'havia fet uns anys abans tant de forma exògena com endògena, especialment des que al febrer de 1984 es va aprovar la "Declaració de Mequinensa". 10 alcaldes socialistes de la Franja, 8 d'ells procedents de municipis de la Ribagorça Oriental, demanàvem la incorporació del català a les escoles de deu poblacions de la Franja, vuit d'elles situades a la Ribagorça Oriental, cosa que es materialitzarà en el curs 1984/1985. Paulatinament s'han anat augmentant fins a 28 municipis el 1994/1995 i al curs 2002/2003 ja es va fer a l'IES "Baltasar Gracián" de Graus, com a activitat extraescolar. En aquest període, cal assenyalar que el 1986, sorgeix

8. Per a comprendre la evolució socioeconòmica dels Pirineus i del camp catalans i la seva relació amb els estiuejants de Barcelona vegeu els llibres d'ALDOMÀ, Ignasi: *La crisi de la Catalunya rural*. Pagès Editors, Lleida, 1999 i *Amb el permís de Barcelona. L'Altra societat urbana*, Lleida, 2002.

dins del panorama polític aragonès una nova formació que s'anomena "Chunta Aragonesista" (CHA) que entre les seves denominacions hi ha la de "Unió Aragonesista" com a reconeixement del català a la Franja.

El II Congrés propiciarà que diferents municipis de la conca del Noguera Ribagorçana iniciïn conjuntament activitats culturals amb el nom de "Tardor Cultural" que enfortiran socialment i culturalment els lligams entre la part meridional i la septentrional i serviran, entre altres, com a embrió de la futura "Mancomunidad de la Ribagorza Oriental", creada el 1988. Aquest "boom" té el seu punt àlgid més simbòlic el 1988 amb la creació i el 1991 amb la publicació del llibre d'en Ramon Tremosa. Des dels Casals Pro-Franja de La Llitera i de la Ribagorça es comencen a convocar els Premis de Literatura infantil Desperta-Ferro que en deu anys han passat dels quatre-cents inscrits anuals als mil dos-cents actuals.

Al llarg de la dècada dels noranta tot un seguit d'associacions locals treballen a la Ribagorça per un reconeixement del català, apostant per un bilingüisme de cara al turisme i pel desenvolupament turístic i cultural dels seus municipis o del territori on actuen. Entre aquest tipus de col·lectius se situen Amics del Montsec (1990), Amics d'Alaó (1992) o Associació Cultural d'Areny (1997), i aquest any el nouvingut Centro de Estudios Ribagorzanos (CERI) ha passat a denominar-se CERI — Centro de Estudios Ribagorzanos—Centre d'Estudis Ribagorçans—Zentro de Estudios Ribagorzans, mostrant així la realitat lingüística de la Ribagorça. I, de fet, des del seminari sobre "La identitat a la Ribagorça i les seves zones d'influència" o les conferències estiuenques de Sopeira o Areny mostren com en els darrers anys i, sobretot, aquest any 2003, el català torna a ressorgir a la Ribagorça de la mà de diferents entitats civils i després de quasi una dècada de relaxació.

Des de corporacions municipals com la del Pont de Montanyana o Viacamp el panell d'informació és en català, a l'igual que els pregons d'Areny de Noguera des de 2001. Al llarg de 2003 se succeeixen un seguit d'esdeveniments que fan albirar un futur millor per al català de la Ribagorça, com són que el Centro de Interpretación de la Ribagorza, gestionat actualment per la Mancomunidad de la Ribagorza Oriental, ha realitzat la informació en bilingüe; l'agrupació municipal del PSOE de Benavarri ha fet el programa electoral de les darreres eleccions (maig 2003) en bilingüe sota el lema: "La ilusión progresista— La il·lusió progressista". Des d'aquesta mateixa localitat, aquest

estiu la corporació municipal de Benavarri també s'ha inscrit en aquesta línia⁹ i ha tret el butlletí amb el títol d'ARO – *Aragonesos de la Ribagorça Oriental*. Una nova proposta de bilingüisme on un paràgraf va en castellà i el següent en castellà sense la traducció que els altres feien anteriorment, és a dir, tota una columna en castellà i al costat la columna traduïda al català. Tota una renovació que, per la seva immediatesa, no podem comentar però li augurem un futur esperançador.

Però l'accentuada diglòssia social de la Ribagorça, així com el localisme de les seves associacions, afavoreixen que mentre altres territoris de la Franja tenen associacions com l'Institut d'Estudis del Baix Cinca o el Centre Cultural del Matarranya, que juntament amb Nogará de Fablasur, Ligallo de Fablans, etc. han creat la Plataforma de las Lenguas Minoritarias de Aragón, la Ribagorça no estigui representada, per molt que l'abril de 2002 hi varen realitzar una reunió. A causa de la seva complexa sociologia no ha quallat la creació d'un Casal Jaume I a Benavarri o a Areny; tot i que l'Associació Cultural d'aquesta darrera localitat hagi participat en la Trobada dels Arenys celebrada dins del 1r acampallengua de la Ponent el passat juliol de 2002 a Arenys de Lledó.

D'altra banda, al llarg de tot aquest període ens trobem amb un seguit de persones que no donen suport a aquesta realitat i es refugien en un "aragonès oriental" on les paraules es transcriuen tal com sonen i al més lluny possible de la gramàtica i l'ortografia catalanes. Erudits locals que fan edicions d'autor o sufragades per algun Ajuntament. Aquest col·lectiu a la Ribagorça rep l'ajuda de gent adscrita a la Liga Ribagorzana. Juntament amb Amigos de Fraga, Asoziació Cultural Lo Timó d'Altorricó i Amigos de La Litera han constituït la FCAO (Federación de Asociaciones Culturales del Aragón Oriental), que rebé un premi al 1999 de la mà del govern d'Aragó, per la seva defensa de la cultura a l'Aragó Oriental, i recentment han creat amb gent de les Balears i de València la FILLA (Federación de Identitats i Llenguas Amenazades).

9. La programació estival de Benavarri sota el títol de "*Viu l'Estiu*" aquest 2003 ha estat en bilingüe i els seus pregons seran en català i en castellà en una clara mostra de mantenir aquesta llengua viva.

3. ENTRE "BARBASTRO-MONZÓN" I LA "GRAN RIBAGORZA": DARRERS CANVIS DIOCESANS I COMARCALITZACIÓ DE L'ARAGÓ

Davant un fet diferencial com el de la llengua a la Franja, sovint són els propis habitants del territori els que adopten postulats exògens que adscriuen d'una manera més o menys identitària una comunitat o una altra. La creació de grups de jotes a Benavarri, el Pont de Montanyana i Areny de Noguera al llarg dels anys setanta i vuitanta del segle xx, creats per uns capellans castellanoparlants de la diòcesi de Lleida,¹⁰ o la necessària millora de la carretera que des de Barbastre es dirigeix a Benavarri (acabada el 1994), la construcció que la Mancomunidad de la Ribagorza Oriental va realitzar a Areny de Noguera del Centro de Interpretación de la Ribagorza (1995-1997) mostren els diferents processos per a crear un acostament de la sovint oblidada Franja cap a l'Aragó. En aquest nivell, aquests processos són en algunes vegades anteriors, en d'altres posteriors i a vegades coetanis de tot el procés que des de finals de la dècada dels seixanta representa el mot "Països Catalans"¹¹ i les seves publicacions, entre la més polèmica la del volum de la Ribagorça de la *Catalunya Romànica*, on s'adscriu la Franja a Catalunya. Tots aquests processos exògens que troben defensors i detractors a la Franja, també els troben a la Ribagorça; a una Ribagorça massa envellida i despoblada, en la que bona part de la gent ha sabut què era la guerra i la dictadura i ha après a callar i a conformar-se amb el que ha vist de sempre, a no ser que li afecti l'economia familiar.

I per tot això, sovint trobem que davant una actitud política, la societat ribagorçana no es pronuncia, si no és que el seu futur econòmic o el del territori on viu es veuen afectats, tal com pot ésser la línia d'alta tensió, millora del transport públic, escola rural o la planta de compostatge.

10. A diferència de Catalunya, on nombrosos clergues s'havien compromès en la defensa de la llengua des de la Renaixença, a la Franja hi havia una frontera de tal manera que moltes comunitats catalanoparlants, fins i tot de la Ribagorça, eren ateses per capellans castellanoparlants. Situació que encara perdura amb la nova diòcesi de Barbastre-Montsó, a excepció de la zona de Montanui, de la qual s'encarrega el capellà de Vilaller (Lleida), que fa les misses en català. Sobre l'Església catalana vegeu; LLOBERA; Josep Ramon: *El Dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en la Europa occidental*. Ed. Anagrama, Barcelona, 1996, pp. 192-193.

11. Nogué, Joan: *Nacionalismo y territorio*. Milenio, Lleida, 1998, pp. 54-56.

Malgrat aquest silenci, els ribagorçans s'han vist sovint afectats davant de decisions que vénen de fora i no tenen en compte la societat autòctona que hi viu. I és precisament a la dècada dels noranta quan es comencen a materialitzar dos grans processos d'"aragonització" que ja s'estaven gestant des de feia temps i que afectaran l'ordenació territorial de l'Aragó, tant des del prisma politicoadministratiu com des del religiós. L'existència de grans ajuntaments amb una escassa població facilita que des de finals de la dècada dels anys vuitanta aquests s'agrupin per oferir a la seva població uns millors serveis i comencen a aparèixer les diferents mancomunitats, representada aquí per la Mancomunidad de la Ribagorza Oriental amb seu a Benavarri, aprovada oficialment l'11 d'octubre de 1988¹² que volia entre d'altres finalitats, la "*Promoción y desarrollo de la modalidad lingüística de la zona*". A través del Decret 188/1992, de 17 de novembre,¹³ aquesta es converteix en "*mancomunidad de interés comarcal*", figura que es podia demanar des del 30 de maig de 1989 en què va ésser creada, per mitjà del decret 64/1989 concedit "*a aquellas Mancomunidades cuyos fines, ámbito territorial y capacidad de gestión así lo justifican*".¹⁴

La voluntarietat en la creació de les sis mancomunitats ribagorçanes va propiciar situacions curioses com que Benasc no es mancomunés mai; que el 1992, els municipis meridionals de la recent creada Ribagorça Central (1990) creessin la Baixa Ribagorça quedant-se en la primera la Pobla de Castre, o l'existència d'un municipi com la Vall de Lierp, que oscil·lava entre dues mancomunitats: Ribagorça Central i Isábena Medio.

Malgrat tots aquests esforços en l'ordenació territorial d'Aragó, el 1992 apareix un estudi de Vicente Bielza de Ory on s'analitza la situació territorial i fa una proposta de divisió comarcal de l'Aragó. Pel que fa a la Ribagorça, aquest la divideix en dues comarques: Alta Ribagorza i Ribagorza Sur. La primera aniria des de Campo fins a Benasc i per les Paülles enllaçaria amb Montanui i resseguint el Noguera Ribagorçana fins Areny amb subcomarques

12. *Territorium. El largo camino de la comarca hacia la comarcalización en Aragón*, Gobierno de Aragón, Saragossa, 2003, p. 125

13. RODRÍGUEZ CATIVIELA, Victoria: *Mancomunidades de municipios de Aragón 1996*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1996, pp. 72-75.

14. BIELZA DE ORY, Vicente: *Bases y propuestas de comarcalización de Aragón*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1992, p. 87.

centralitzades a Campo, Castilló de Sos, Benasc i el Pont de Suert. La Ribagorza Sur estaria formada pels municipis situats a les tres conques des de Santa Liestra fins a la Pobla de Castre a l'Éssera, fins a Veracruz a l'Isàvena, la zona de Monesma, Benavarri, Tolba i el Noguera Ribagorçana, fins al Pont de Montanyana, excloent Estopanyà, que depenia de la Mancomunitat de la Llitera, però que es considerava en aquella època ribagorçà, "*pero es atraído realmente más por Tamarite*",¹⁵ fet que propicià que el qualifiqués dins dels "*municipios-problema*". Els centres d'aquesta Ribagorça són entre Graus i Benavarri. En aquest estudi també s'apunta la creació d'una única comarca ribagorçana, en estar les dues comarques dins la denominada "*Base Espacial de Referencia*" de Ribagorça, on es constata que malgrat la seva fragmentació mancomunada encara apareix viva la seva denominació. Malgrat que les mancomunitats de la Ribagorça Central i Oriental es fragmentarien amb aquesta proposta, l'existència de l'Alta Ribagorça vindria justificada per l'escassa atracció i la seva llunyania de Graus.¹⁶ Endemés, el 1995 un altre estudi vindria a dividir de nou tota la zona més oriental de la Ribagorça amb les delimitacions de Alto Isábena (Veracruz, Isábena, Valle de Lierp, Torrelarribera); Alto Noguera (Areny, Sopeira, Montanui i Bonansa) i Benabarre (Benavarri, Tolba, Viacamp-Llitera i el Pont de Montanyana, Monesma i Queixigar, Castigaleu).¹⁷

Ambdós estudis feien i desfeien les diferents entitats supramunicipals existents, però en el cas ribagorçà no fou utilitzat en els anys successius en les lleis d'ordenació del territori, on els vuit municipis que constituïen la Mancomunitat apareixien com a comarca a les directrius d'ordenació territorial d'Aragó, i s'incorporen a la mateixa comarca sis municipis més de la Vall de l'Isàvena (Isàvena, Veracruz, Monesma, Castigaleu, Torrelarribera i Lascuarre). Així es ratifica aquesta posició tant el 1993, com el 1994.¹⁸ Però la voluntat d'aquests sis municipis de dependre de Graus per la seva proximitat, va motivar que la Ribagorça Oriental es quedés amb els vuit

15.*Ib.*; p. 274. També Foradada del Toscar era considerat com un municipi-problema.

16.*Ib.*; pp. 273-274, 322-323.

17.*Directriz parcial de ordenación territorial del Pirineo. Proyecto*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1995, cap. 7, p. 3.

18.*Directrices Generales de Ordenación del Territorio*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1994.

municipis de la Mancomunitat més Estopanyà, que llavors depenia de la Mancomunidad de La Litera. Malgrat que en els altres estudis quasi mai s'havia qüestionat la delimitació d'Estopanyà a la Llitera, el veïnatge i la dependència amb Benavarri motivaren l'apropament en un moment en què les reivindicacions polítiques augmentaven.

Des de llavors, els vuit municipis de la Ribagorça Oriental es varen quedar sols davant les sessions parlamentàries sobre la delimitació comarcal que es varen realitzar el 1996 i des on s'aposta per una "Gran Ribagorça", que afavorirà la creació d'un grup de treball a la Mancomunitat de la Ribagorça Oriental i la negociació d'aquesta amb la Generalitat de Catalunya per a passar-se a Catalunya. S'hi mostraren favorables tant la presidenta del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça com l'alcalde de Vilaller, que era fill de Serradui, a la vall d'Isàvena. Des de llavors, la propaganda d'una banda i altra, les baixades a Osca o les desqualificacions foren constants.¹⁹

Com a darrera mesura de pressió va haver-hi una dimissió el 15 de novembre, la de l'alcalde d'Areny de Noguera, en Joaquín Pallarés; pocs dies després que tots els grups parlamentaris, a excepció del PSOE, neguessin la comarca de la Ribagorça Oriental a les Corts d'Aragó. Des de llavors i per la llei de Delimitació Comarcal aprovada el 2 de desembre de 1996 s'aposta per la "Ribagorza", i en aquest cas tampoc s'escoltà la veu d'un Estopanyà que se sentia tant vinculat a Binèfar com a Benavarri, però no a Graus.

Des de llavors es produeix un silenci de tots els grups parlamentaris, inclòs el PSOE, tant a la Comunitat Autònoma, que llavors era governada per la coalició del Partit Popular i el PAR, com a la Ribagorça Oriental, on la majoria era ostentada pel PSOE. Aquesta etapa de silenci administratiu sols es trencarà el 22 i 23 de maig de 2002 quan a les Corts d'Aragó s'aprovarà per unanimitat la creació de la Comarca de la "Ribagorza", que es farà pel Decret 12/2002, de 28 de maig. D'aquest decret ressalta que la comarca és "Ribagorza" i no la denominació bilingüe com posseeixen la resta de les comarques de la Franja. Malgrat això, hi ha un seguit de municipis, la majoria catalanoparlants, que sel's permet, si així ho aproven, la doble denominació, tant en castellà com

19. Sobre els diferents posicionaments i discursos polítics al voltant del procés comarcalitzador des de la I legislatura vegeu: BONE PUEYO, Alfredo: *Comarcas de Aragón: la historia de un reto*. Mira Editores, Saragossa, 2003.

en català o en aragonès, segons la vall. Ressalta que en aquest embolic hi ha municipis aragonesoparlants que estan sensibilitzats en el tema (Perarrúa/Perarruga) o que l'utilitzen oficialment (Sahún/Saunc) i que el decret no els contempla aquesta possibilitat.

Juntament amb aquests canvis territorials en què el procés de transferències del Govern d'Aragó a les comarques encara es troba obert i afectarà la gestió dels recursos dels ajuntaments aragonesos, el procés de comarcalització se superposa a un altre ja iniciat molt abans i que també culmina als anys noranta del segle passat: aquest és el de la creació de la Diòcesi de "Barbastro-Monzón", on al 1995 passaren les parròquies de la Ribagorça i la Llitera, del Bisbat de Lleida al nou de Barbastre-Montsó. Aquest canvi i l'afany perquè els límits religiosos siguin iguals als administratius, cal entendre'l tant pels processos que es varen dur a terme als anys cinquanta i setanta com per la declaració de convocar una reunió de la Conferència Episcopal Tarraconense el 1993, que se celebraria al 1995 i que comenta la Josefina Roma en aquesta mateixa revista.²⁰

Des d'aquest moment fins al 2003 s'inicia una pugna perquè les obres d'art de la Franja que es troben al Museu Diocesà de Lleida tornin a l'Aragó i s'exposin a Barbastre, Montsó o Roda d'Isàvena, existint, en la ubicació de les mateixes, les veus discrepants de Fraga, Tamarit de Llitera o Areny de Noguera. Així doncs, a la tardor de 2001, des de la Ribagorça, l'Associació Cultural d'Areny va iniciar una recollida de firmes reclamant la devolució de les obres al lloc originari, no a Barbastre o Montsó; sempre que aquests tinguin unes adequades mesures de seguretat. Posteriorment, el 28 de gener de 2002 varen participar a la Taula Rodona sobre "Patrimonio emigrado" que va organitzar Chunta Aragonesista a Roda d'Isàvena.²¹ Però, de moment, tota aquesta reivindicació es troba paralitzada a l'espera d'una definitiva resolució.

20. ROMA, Josefina: "Patrimonio transfugado y construcción de la identidad", a *Ripacutia. 1, Anuario del CERI*.

21. BARRULL PERNA, Carlos: "Las razones de Arén. Una tercera vía para el arte sacro ribagorzano", a *El Ribagorzano. Órgano de Liga Ribagorzana*, 17, desembre de 2001, pp. 39-40.

4. TRABES I AVENÇOS DE LA "LEY DE LENGUAS DE ARAGÓN"

Finalment, analitzarem els diferents passos legislatius que han portat al llarg de la dècada dels noranta a un reconeixement teòric del català a la Franja i les expectatives de futur d'aquesta llengua a la Ribagorça.

Malgrat tot el debat sorgit a inicis dels anys vuitanta, quan en José R. Bada era conseller d'Educació i Cultura al Govern d'Aragó i s'introduí a les escoles l'assignatura de català,²² va ésser necessari queixar-se al Justícia d'Aragó tal com ho varen formular el 1992 l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, el Centre Cultural Matarranya i els Consells Pro-Franja, quan van provocar la publicació d'un edicte al *Boletín Oficial de las Cortes de Aragón* de 3 de març de 1993. S'hi deia que "no se ha obtenido una respuesta positiva de la Administración, de las Cortes o de los Grupos Parlamentarios",²³ i suggereix "recoger la existencia del catalán y del aragonés como lenguas minoritarias, fomentar su enseñanza y divulgación",²⁴ i proposa que siguin reconegudes a la reforma de l'Estatut d'Autonomia, que llavors s'estava redactant, per a poder defensar-les, investigar-les i divulgar-les per llei més endavant,²⁵ tal com succeeix de manera molt diàfana.

Aquestes "pressions" i la necessitat d'una regulació han motivat que la Llei 3/1999 de Patrimoni Cultural Aragonès comentés que "El aragonés y el catalán, lenguas minoritarias de Aragón en cuyo ámbito están comprendidas las diversas modalidades lingüísticas, son riqueza cultural propia y serán especialmente protegidas por la Administración".²⁶ El mateix any, les Corts d'Aragó iniciaven l'esborrany del *Anteproyecto de la ley de Lenguas de Aragón*, però des d'aquell any no s'ha aprovat, malgrat les constants crítiques que ha generat la paralització de la mateixa, tal com demostra la nova "Declaració de Mequinensa", celebrada al febrer de 2002, amb regidors i alcaldes de tots els partits i comarques de la Franja.

22. BADA PANILLO, José R.: *El debat del català a l'Aragó: 1983-1987*, Associació Cultural del Matarranya-Institut d'Estudis del Baix Cinca — Associació dels Consells Locals de la Franja, Calaceit, 1990.

23. MONTSERRAT MESTANZA, Juan Bautista: *El Justicia de Aragón. Informe anual 1993*, Saragossa, 1994, p. 179.

24. *Id.*, p. 179

25. *Id.*, pp. 180-181.

26. *Boletín Oficial de Aragón*, 29 de març de 1999, p. 1781.

La creació de la comarca de "La Ribagorza" des del passat 28 de maig de 2002 pel decret 12/2002 obria les portes perquè els municipis bilingües adoptessin, de manera voluntària, aquesta modalitat en la seva denominació (Arén/Areny de Noguera, Benabarre/Benavarri, Estopiñán del Castillo/Estopanyà), però les diferents corporacions municipals encara no s'han animat a pronunciar-se en aquest sentit.

Malgrat tot, la utilització oral i escrita del català a la Ribagorça i les reivindicacions per l'aprovació de la Llei són dos elements que auguren un futur més esperançador per al català de la Ribagorça, després d'una dècada de relaxació. Si d'alguna cosa han servit els processos "aragonitzadors" duts a terme als anys noranta és que davant la nova identitat "ribagorçana" sorgeix la identitat "ribagorçana oriental", que encara perdura en la ment dels seus habitants. Si el qüestionament del nou organigrama administratiu existeix, el que preocupa és la defensa del territori i de la cultura pròpia. Una nova etapa que s'inicia ara i que, per tant, no sabem cap on anirà.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD BUIL, Irene i ANGULO MAIRAL, José Antonio: *La tormenta que pasa y se repliega. Los años de los maquis en el Pirineo aragonés-Sobrarbe*. Ed. Prames, Saragossa, 2001.
- ALDOMÀ, Ignasi: *La crisi de la Catalunya rural*. Pagès Editors, Lleida, 1999.
- *Amb el permís de Barcelona. L'Altra societat urbana*, Lleida, 2002.
- BADA PANILLO, José R.: *El debat del català a l'Aragó: 1983-1987*, Associació Cultural del Matarranya-Institut d'Estudis del Baix Cinca — Associació dels Consells Locals de la Franja, Calaceit, 1990.
- BARRETT, Richard A.: *Benabarre, la modernización de un pueblo español*, Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Benabarre, Barcelona, 1984.
- BARRULL PERNA, Carlos: "Las razones de Arén. Una tercera vía para el arte sacro ribagorzano", a *El Ribagorzano. Órgano de Liga Ribagorzana*, 17, desembre de 2001, pp. 39-40.
- BIELZA DE ORY, Vicente: *Bases y propuestas de comarcalización de Aragón*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1992.
- BONÉ PUEYO, Alfredo: *Comarcas de Aragón: la historia de un reto*, Mira Editores, Saragossa, 2003.
- Directrices Generales de Ordenación del Territorio*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1994.
- Directriz parcial de ordenación territorial del Pirineo. Proyecto*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1995, cap. 7, p. 3.
- ESPLUGA, Josep Lluís i CAPDEVILA, Arantxa: *Franja, frontera i llengua*, Pagès Editors, Lleida, 2001.
- FRÍAS CORREDOR, Carmen i TRISÁN CASALS, Mirian: *El caciquismo altoaragonés durante la Restauración*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Osca, 1987.
- LLOBERA, Josep Ramon: *El Dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en*

- la Europa occidental*. Anagrama, Barcelona, 1996.
- MARTÍN ZORRAQUINO, Mª Antonia et. al.: *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, Gobierno de Aragón. Departamento de Educación y Cultura—Universidad de Zaragoza, 2 vols., Saragossa, 1995.
- MONTSERRAT MESTANZA, Juan Bautista: *El Justicia de Aragón. Informe anual 1993*, Saragossa, 1994.
- MORET, Hèctor: *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, Associació Cultural del Matarranya-Institut d'Estudis del Baix Cinca, Calaceit, 1998.
- NOGUÉ, Joan: *Nacionalismo y territorio*. Milenio, Lleida, 1998.
- PEGUERA, Navidad: *Estudios sobre el Valle de Barrabés*, Temas Ribagorzanos, 6, Guayente, 1998.
- RODRÍGUEZ CATIVIELA, Victoria: *Mancomunidades de municipios de Aragón 1996*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1996.
- ROMA, Josefina: "Patrimonio transfugado y construcción de la identidad", a *Ripacurtia*. 1, *Anuario del CERI*.
- SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran: *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*. Milenio, Lleida, 2001.
- Territorium. El largo camino de la comarca hacia la comarcalización en Aragón*, Gobierno de Aragón, Saragossa, 2003.
- TREMOSA I PALAU, Ramon: *La demografia i l'economia a la Clotada d'Areny (1900-1980) (Un model per a interpretar l'evolució del Prepirineu)*, Mancomunidad de la Ribagorza Oriental-Diputación Provincial de Huesca, Saragossa, 1991.
- UBIETO ARTETA, Agustín: *El largo camino hacia las comarcas en Aragón (aproximación didáctica)*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 2001.

HEMEROTECA

- *Boletín Oficial de Aragón*
- *Boletín Oficial de las Cortes de Aragón*
- *Diario del Alto Aragón*
- *Heraldo de Aragón*
- *La Mañana*
- *Segre*
- *Temps de Franja*